
ZAČECI ELEKTROENERGETSKOG SISTEMA CRNE GORE

Zvezdan Folić

In the last two decades the Montenegrin historiography has extended its interests on many thematic fields, but certain problem areas especially those of economic character haven't been substantiated by concrete historical facts. This is primarily related to the development of the electric power system of Montenegro. This work is dedicated to the renewal, building and electrification plans in the immediate post-war years, through which we also tried to recognize main causes that determined forming of the electrical power system of Montenegro.

* * *

Drugi svjetski rat prouzrokovao je demografsku prorijedenost i materijalno pustošenje Crne Gore. Razorne posljedice rata, ali i predratne zaostalosti, ošććale su se u svim segmentima društvenog i privrednog života. Svakodneveni život bio je otežan zbog velikog oštećenja elektrana u Crnoj Gori. Oslobođenje je dočekano sa onesposobljenim električnim centralama u Podgorici, Kolašinu, Nikšiću, Beranama, Baru i Ulcinju. Ratna dešavanja su, takođe, prekinula funkcionisanje hidroelektrane u Podgoru (Crmnica) koja je snabdijevala Cetinje električnom

energijom. Srušena je, još 1941. godine, mala hidroelektrana u Murinu. Ona se nije mogla popraviti. Električne centrale u Cetinju i Pljevljima radile su sa određenim problemima. Dio njihove proizvedene energije nestajao je usljed slabe razvodne mreže. Oskudica u električnom materijalu i alatu sprečavala je opravku ovih mreža i električnih instalacija.¹

Ratne posljedice po snabdijevanje stanovništva električnom energijom najmanje su bile izražene u Boki Kotorskoj. Ova crnogorska regija je, inače, bila najbolje elektrificirana u pred-ratnom periodu, pa je s malim popravkama električnih centrala dovedena u stanje slično onom iz 1941. godine. Zahvaljujući maloj hidrocentrali, Rožaje je imalo javnu rasvjetu. Ova elektrana je, pored toga, davala i neophodnu energiju za rad lokalne pilane. I mala hidrocentrala u Andrijevici dijelom je ispunjavala potražnju za električnom rasvjetom u ovom mjestu.² Električna centrala u Pljevljima, iako oštećena i dotrajala, ipak je u dovoljnoj količini opskrbljivala stanovništvo električnom energijom. U Pljevljima je, sredinom 1945. godine, bilo oko hiljadu potrošača električne energije, sa oko pet hiljada sijaličnih mjesta.³

Ovi pozitivni primjeri ne mogu značajnije popraviti sliku opšte oskudice električne energije u Crnoj Gori, neposredno po oslobođenju. Ratna šteta ogledala se i u nedostatku važnih aparata potrebnih za rad električnih centrala. Tome je doprinijela i njemačka komanda u Podgorici. Po naređenju ove komande odnešen je, 1944. godine, agregat iz električne centrale u Podgorici. Ovaj agregat bio je namijenjen za potrebe aerodroma

---

¹ Državni arhiv Cetinje (dalje: DAC), f. Ministarstva industrije i rudarstva Crne Gore, fas. 1, Izvještaj o stanju industrije u Crnoj Gori 23. maj 1945.

² Isto. DAC, f. Ministarstva industrije i rudarstva Crne Gore, fas. 1, Izvještaj o stanju industrije u Crnoj Gori 4. jul 1945.

³ DAC, f. Ministarstva industrije i rudarstva Crne Gore, fas. 1, Izvještaj o stanju industrije u Crnoj Gori 4. jul 1945.

u Tirani.⁴ U ratu se nijesu dešavale samo subverzivne aktivnosti. Italijani su 1943. godine poručili i platili nekoliko transformatora za hidroelektranu u Podgoru. Ovi transformatori napravljeni su u inostranstvu, ali nijesu dospjeli u Crnu Goru, usljed kapitulacije Italije u septembru 1943. godine.⁵ Manje je poznato da su oslobodilačke snage uvećale veoma skroman broj hidrocentrala u Crnoj Gori. Jedinice Drugog udarnog korpusa Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije montirale su 1943. godine hidrocentralu, istina nevelike snage, u blizini manastira Morača. Hidrocentrala je žiteljima manastira Morače skoro 20 godina davala električno osvjetljenje.⁶

Rat je, uprkos preduzetim naporima, izazvao veliku štetu na elektranama u Crnoj Gori. O tome konkretnije govore ovi podaci:⁷

Električna centrala	Procijenjena ratna šteta u dinarima
Herceg Novi	350.000
Risan	340.000
Kotor	905.000
Budva	300.000
Bar	988.050
Ulcinj	1.500.000
Podgor	900.000
Cetinje	3.300.000
Podgorica	16.800.800
Kolašin	65.200.000
Andrijevica	170.000

⁴ DAC, f. Federalno električno preduzeće Crne Gore, fas. 2.

⁵ Isto.

⁶ *Pobjeda*, br. 35, 27. VIII 1961. *Pobjeda*, br. 36, 2. IX 1962.

⁷ DAC, f. Ministarstva industrije i rudarstva Crne Gore, fas. 3.

Plav	310.000
Berane	2.188.000
Pljevlja	2.380.000
Nikšić	2.139.000
Danilovgrad (brana)	1.600.000
Ukupno	99.373.548

Uočljivo je da je načinjena šteta električnim centralama u Podgorici, a naročito Kolašinu koja je ruinirana u toku rata, obuhvatala preko 80% od ukupnog oštećenja elektrana u Crnoj Gori. Sumorno stanje u ovom domenu otežavale su devastacije na elektranama u Cetinju, Pljevljima, Beranama, Nikšiću, Ulcinju.

Nova crnogorska vlast odmah je prionula na ekonomsku konsolidaciju zemlje. Takvo opredjeljenje proisticalo je i iz stremjenja jugoslovenskog političkog vrha za apsolutizacijom društvene moći od strane Komunističke partije Jugoslavije (KPJ). Obnova zemlje poimana je i kao preduslov za bržu stabilizaciju političkih prilika i ovladavanje svim izvorima akumulacije.⁸ Očito je da se u Jugoslaviji 1945. godine, kao i kod svih istorijskih prekretnica u prvoj polovini XX vijeka, nazirala promjena sistema društvenih odnosa. Na djelu je bio proces međuzavisnosti između karaktera vlasti i karaktera privrede.

Ideologizacija crnogorskog društva još više je pospješivala entuzijazam, polet i žrtvovanje građana u poboljšanju privrednih prilika. Težište je stavljeno na podmirivanje najprećih potreba naroda i privrede. Efekti tog zanosa bili su primjetni i u obnavljanju rada, kao i u podizanju nekoliko novih elektrana u Crnoj

⁸ Branko Petranović, *Politička i ekonomska osnova narodne vlasti u Jugoslaviji za vrijeme obnove*, Beograd 1969, 314-315. Marija Obradović, "Narodna demokratija" u Jugoslaviji 1945-1952, Beograd 1995, 64.

Gori. U maju 1945. godine u Crnoj Gori radilo je 13 elektrana. Na ostacima polomljenih elektromašinskih postrojenja, monopolske električne centrale, te pokretnih radionica koje su ostale od njemačke vojske, napravljena je električna centrala u Podgorici. Ova centrala snabdijevala je električnom rasvjetom zgrade u kojima su bili smješteni organi vlasti. Davala je energiju i za elektromehaničku radionicu koja je bila od izvanredne koristi za izvođenje radova u porušenoj Podgorici. Elektromonteri su osposobili jednu elektranu u Baru, koja je davala električno osvjetljenje samo za pojedine objekte u ovom gradu. Na vodojaži jednog mlina napravljena je mala hidrocentrala u Ulcinju. Djelimično je popravljena električna centrala u Kolašinu, što je bilo dovoljno za distribuciju električne rasvjete stanovnicima ovog mjesta.⁹ Obnovljen je i rad električne centrale u Beranama, ponajviše zahvaljujući umijeću inženjera Toma Dimića i elektromehaničara Branka Preklasa. Njima su pomagala i tri njemačka zarobljenika. Uvođenje električne rasvjete za žitelje Berana imalo je prvorazredan značaj i skoro je izjednačavano s nabavkom životnih namirnica.¹⁰

Uložen je veliki trud i za popravku drugih elektrana u Crnoj Gori. One su koristile različite izvore energije za svoj pogon. Elektrane u Podgorici, Cetinju, Nikšiću, Baru i Boki Kotorskoj upotrebljavale su naftu, električne centrale u Kolašinu i Beranama stavljane su u pogon uz pomoć drveta, a u Pljevljima uglja, dok su postrojenja u Andrijevici, Rožajama i Ulcinju koristila snagu vode. Ove elektrane posedovale su slabu snagu. Uglavnom su davale električnu rasvjetu najužem okruženju. Električne centrale, osim pljevaljske u čijoj su blizini bila nalažišta uglja, imale su velike probleme s nabavkom pogonskog

---

⁹ DAC, f. Ministarstva industrije i rudarstva Crne Gore, fas. 1, Izvještaj o stanju industrije u Crnoj Gori 23. maja 1945.

¹⁰ Isto, Izvještaj o stanju industrije u Crnoj Gori 4. jul 1945. *Pobjeda*, br. 14, 18. II 1945.

goriva. Nedostatak saobraćajnih sredstava još više je usložnjavao ovaj problem. Svim elektranama nedostajalo je alata za održavanje svojih uređaja i električnog materijala za provodne mreže (instrumenti, izolatori, žice, stubovi).¹¹

Funkcionisanje crnogorskih elektrana proticalo je bez bilo kakvog sistemskog povezivanja. Stvaranje i labave organizacione spone bilo je vrlo teško realizovati u prvoj fazi obnove privrede. O toj ideji se, ipak, razmišljalo u kompetentnom državnom organu. Ministarstvo industrije i rudarstva Crne Gore je 23. maja 1945. zaključilo da bi u što skorije vrijeme trebalo uobličiti plan elektrifikacije svoje federalne jedinice. Prvi, doduše skroman, korak u tom pravcu napravljen je 23. juna 1945. godine, kada je na Cetinju održana konferencija energetskih stručnjaka iz Crne Gore. Na konferenciji je konstatovano da se što prije moraju premostiti prepreke u obezbjeđivanju potrebne količine električne energije i urednije održavati postojeća energetska postrojenja. Ti poslovi iziskivali su velika materijalna sredstva i osmišljenije djelovanje.¹² Energetski stručnjaci predložili su nadležnom Ministarstvu da zabrani upotrebu parafina u električnim centralama, koji je u mješavini s naftom povećavao režijske troškove i rđavo djelovao na rad motora u elektranama. Ministarstvo industrije i rudarstva Crne Gore prihvatilo je ovaj prijedlog.¹³ Iako na ovoj konferenciji nijesu donešeni zaključci od dalekosežnog značaja jer je glavni arbitar koji je odlučivao o planu elektrifikacije zemlje bio federalni centar, odnosno jugoslovenska vlada, njeno održavanje svjedoči da je nadležno Ministarstvo u Crnoj Gori vrlo brzo uvidjelo da je za povećanje proizvodnje električne energije neophodno organizovanje djelovanje uz oslonac na mišljenje struke.

---

¹¹ DAC, f. Ministarstva industrije i rudarstva Crne Gore, fas. 1.

¹² DAC, f. Ministarstva industrije i rudarstva Crne Gore, fas. 2.

¹³ DAC, f. Ministarstva industrije i rudarstva Crne Gore, fas. 1.

Stremljenje ka što bržoj elektrifikaciji bilo je evidentno kod mnogih žitelja Crne Gore. Tako je već 1945. godine postojala „glad za elektrifikacijom“. Predstavnici vlasti iz Rijeke Crnojevića, Danilovgrada, Lijeve Rijeke, Bijelog Polja, Ulotine, Murina i Gusinja tražili su od Ministarstva industrije i rudarstva Crne Gore da im obezbijedi stručnjake i neophodna sredstva za izgradnju hidroelektrana u svojim mjestima.¹⁴ Stanovnici Gusinja su iz vlastitih sredstava napravili zgradu, nabavili dinamo mašinu i iskopali bazen za vodu.¹⁵ Đorđije Cerović, šef odjeljenja za industriju i rudarstvo u Sreskom narodnom odboru u Šavniku, 18. juna 1945. godine predlagao je nadležnom ministarstvu podizanje jedne hidroelektrane koja bi koristila za električno osvjetljenje i koja bi omogućila rad pilana u ovom srezu. Cerović je bio mišljenja da se hidroelektrana može podići na rijeci Komarnici ili Tari.¹⁶ Iznijeti zahtjevi nijesu počivali na osmišljenim projektima, ali je vidljivo da su nosioci vlasti i u manjim mjestima Crne Gore bili svjesni moći hidroenergetskog potencijala na svojim područjima. Otuda i tolika težnja za podizanjem hidroelektrana. Pri tome se, ponekad, zaboravljalo na akutne privredne probleme. Za samo nekoliko mjeseci života u oslobođenoj zemlji željela se nadomjestiti višedecenijska zapostavljenost i što prije ošetiti „blagodeti novog vremena“.

Radovi na obnovi i izgradnji privrednih objekata iziskivali su oprezan redosljed poteza. Obnavljalo se ono što je davalo najveći efekat i najbržu korist. Zato se Ministarstvo industrije i rudarstva Crne Gore opredijelilo da najobimniji posao u toku

---

¹⁴ DAC, f. Federalno električno preduzeće Crne Gore, fas. 3. *Pobjeda*, br. 57, 27. VIII 1947. *Pobjeda*, br. 12, 14. I 1951.

¹⁵ DAC, f. Federalno električno preduzeće Crne Gore, fas. 3, Ministarstvo industrije i rudarstva Crne Gore – Federalnom električnom preduzeću Crne Gore 7. X 1946.

¹⁶ DAC, f. Ministarstva industrije i rudarstva Crne Gore, fas. 1.

1945. godine bude ponovno stavljanje u pogon hidroelektrane Podgor. To je, prije rata, bilo najjače i najmodernije električno postrojenje u Crnoj Gori. Popravka ove hidroelektrane odvijala se u periodu jun – avgust 1945. godine. Radovima na građevinskoj rekonstrukciji ovog objekta rukovodio je inženjer Vladislav Molodenski, za elektromašinski dio bio je zadužen Blažo Špadijer, a Risto Rundo obavljao je poslove na popravci cjevovoda. Njima je pomagalo oko 30 radnika građevinske i elektromašinske struke, među kojima su prednjačili Luka Đonović, Vaso Vujačić i Vlado Vujačić. Alat za izvođenje radova pozajmljen je u mjesnim radionicama u Tivtu, Kotoru, Baru i Cetinju. Instrumente i ostali tehnički materijal donio je inženjer Kolović iz Zagreba. Iz glavnog grada Hrvatske stigao je i jedan monter iz firme koja je 1937. godine isporučila i montirala postrojenja hirocentrale Podgor. Sa jačinom od 270 KW bila je i dalje najmoćnija električna centrala u Crnoj Gori.¹⁷ U vremenu opšteg siromaštva crnogorskog društva obnova rada hidrocentrale Podgor predstavljala je veliki uspjeh. Upotpunjen je i činjenicom da je u avgustu 1945. godine u Crnoj Gori radilo 19 električnih centrala.¹⁸

Proces dalje elektrifikacije Crne Gore bio je prevashodno uslovljen opštim društvenim i privrednim razvojem jugoslovenske države. Jugoslovenski državni i partijski vrh nastojao je da smanji neravnomjernost ekonomskog razvoja između pojedinih republika. Takav pristup proizilazio je iz državnog uređenja zemlje, ali i iz proklamovane nacionalne politike. Jugoslovenskom federalizmu bilo je imanentno shvatanje da politička ravnopravnost različitih naroda mora počivati i na njihovoj približno jednakoj ekonomskoj snazi. Krajem 1945. godine bilo je ozakonjeno prelivanje finansijskog kapitala iz jedne u drugu

---

¹⁷ *Pobjeda*, br. 37, 5. VIII 1945. *Pobjeda*, br. 40, 26. VIII 1945.

¹⁸ DAC, f. Ministarstva industrije i rudarstva Crne Gore, fas. 2.

federalnu jedinicu Jugoslavije. Tačnije, čl. 7 Zakona o uređenju i djelovanju kreditnog sistema u DFJ propisivao je da „ukoliko kreditna sredstva prikupljena na teritoriji jedne federalne jedinice prelaze potrebe te jedinice određene planom, višak će se upotrebiti na podmirivanje kreditnih potreba finansijski slabijih federalnih jedinica“.¹⁹ Ovaj propis, kao i nivelacija cijena pšenice i brašna, izazvali su kod vođstva pojedinih republika (Slovenija, Hrvatska, Srbija) pojavu „ekonomskog partikularizma“. Najenergичniji i najdosljedniji protivnik ove pojave bio je Boris Kidrič, predsjednik Privrednog savjeta Vlade FNRJ i vodeći jugoslovenski ekonomista do kraja 1952. godine. Kidrič se beskompromisno zalagao za jedinstvo privredne cjeline Jugoslavije.²⁰ Takva koncepcija posebno je odgovarala nerazvijenim privrednim područjima, među kojima je, pored Bosne i Hercegovine i Makedonije, bila i Crna Gora.

Još jedan činilac stvarao je dobre pretpostavke za bolji privredni razvoj Crne Gore. Prihvatajući model sovjetskih teoretičara Preobraženskog i Loškina, jugoslovensko vođstvo se i prije donošenja Prvog petogodišnjeg plana, opredijelilo da izvrši korjenitu promjenu privredne strukture svoje zemlje. Inaugurirana je „socijalistička industrijalizacija“ kao strategijski pravac budućeg ekonomskog razvoja Jugoslavije. Preferiran je razvoj teške industrije i elektrifikacije. Konkretni podsticaj razvoju teške industrije trebalo je da pruži elektrifikacija koja je doživljavana i kao ključ za jugoslovenski privredni napredak.²¹ Zauzeti privredni pravac, i pored toga što je bio inspirisan ideološkopoličkim motivima partijske države, omogućavao je Crnoj Gori dinamičniji privredni razvoj i stvarao osnovu za ekonomski prosperitet.

---

¹⁹ Službeni list DFJ, br. 87, 9. XI 1945, navedeno prema: Marija Obradović, *Narodna demokratija*, 66.

²⁰ Marija Obradović, n. d., 67-68.

²¹ Branko Petranović, n. d., 319-320.

Crnogorska Vlada težila je da što prije kapitalizuje pogodnosti nove privredne orijentacije. Na šednici održanoj 8. juna 1945. godine Vlada je dala odobrenje za formiranje električnog preduzeća na teritoriji Crne Gore. Zadužila je Vladimira Lazarevića, ministra inudstrije i rudarstva, da napravi nacrt za osnivanje ovog preduzeća i zatim ga dostavi nadležnom ministarstvu u jugoslovenskoj Vladi.²² Lazarević je ekspeditivno okončao svoj dio posla, pa je crnogorska Vlada, 17. jula 1945, prihvatila projekat Uredbe o ustrojstvu električnog preduzeća Crne Gore.²³ Zatim je odlukom crnogorske Vlade od 22. avgusta 1945. godine obrazovano Federalno električno preduzeće (FEP) Crne Gore. Osnovni zadatak ovog preduzeća bila je elektrifikacija Crne Gore, odnosno organizacija najsloženijih poslova iz tog domena (izgradnja električnih centrala, dalekovoda, trafostanica). FEP je upravljao svim električnim centralama u Crnoj Gori koje su do njegovog osnivanja bile u vlasništvu sreških, opštinskih i mjesnih narodnih odbora.²⁴ Van njegove kontrole ostale su električne centrale u Tivtu, Risnu, Baošiću i Herceg Novom, koje su do početka 1947. godine bile u vlasništvu Jugoslovenske narodne armije.²⁵ Aktivnosti FEP-a nadziralo je Ministarstvo industrije i rudarstva Crne Gore. Šedište ovog preduzeća bilo je na Cetinju u zgradi crnogorske Vlade. Za prvog generalnog direktora FEP-a imenovan je Mato Petrović, dok je za tehničkog direktora izabran inžinjer Andrija Kažić.²⁶ Uprkos tome što je FEP imao ograničene ingerencije, njegovo stvaranje predstavlja embriion organizacionog uobličavanja elektroenergetskog sistema Crne Gore.

---

²² Jovan Bojović, *Zapisnici sjednica Vlade Narodne Republike Crne Gore 1945-1951*, Podgorica 1994, 45.

²³ Isto, 51-52.

²⁴ DAC, f. Ministarstva industrije i rudarstva Crne Gore, fas. 2.

²⁵ DAC, f. Federalno električno preduzeće Crne Gore, fas. 22.

²⁶ DAC, f. Ministarstva industrije i rudarstva Crne Gore, fas. 3.

Želja za jačim umrežavanjem federalnih električnih preduzeća u jedinstven sistem bila je veoma izražena u Ministarstvu industrije i rudarstva DFJ. Na inicijativu ovog Ministarstva osnovano je 5. novembra 1945. godine u Beogradu Zajedničko elektrotehničko društvo DFJ. Kapital društva iznosio je dva miliona dinara. U njemu su participirala sljedeća električna preduzeća:²⁷

Električna preduzeća	Procenat učešća
Elad, Beograd	25%
Elih, Zagreb	25%
Elektrotehna, Ljubljana	25%
Elektrobih, Sarajevo	10%
FEP, Skoplje	5%
FEP, Cetinje	5%
Elektrotehničko, Vojvodina	5%

Po svemu sudeći, kriterijumi za visinu učešća u elektrotehničkom društvu DFJ bili su ekonomska snaga i stepen elektrifikacije federalnih jedinica. Ekonomska pasivnost Crne Gore determinisala je njenu simboličnu participaciju u kapitalu jugoslovenskog elektrotehničkog društva.

Siromaštvo u kadrovima svih profila bio je još jedan limitirajući faktor u razvoju crnogorske privrede. Ovaj problem vidno je otežavao i proces elektrifikacije. Crnoj Gori je u junu 1945. godine nedostajalo 8 elektroinžinjera, 33 elektromontera, 11 mašinista za termoelektrane, 16 mašinista za hidroelektrane, 8 električara za

²⁷ DAC, f. Ministarstva industrije i rudarstva Crne Gore, fas. 2.

vodove visokog i niskog napona i 2 kvalifikovana radnika za transformatore. Deficit u kadrovima pokušao se nadomjestiti angažovanjem stručnjaka iz drugih federalnih jedinica. Takav angažman obezbjeđivalo je Ministarstvo industrije i rudarstva DFJ.²⁸ U više crnogorskih gradova (Danilovgrad, Šavnik), ne samo da nije bilo elektroinženjera i elektromontera, nego čak ni električara.²⁹

Akutni nedostatak kadrova i neugasiva želja žitelja Crne Gore za dobijanjem električne energije otvarala je prostor i za ishitrene radove i razne improvizacije. Na inicijativu pojedinih tehničara, stanovnici Bijelog Polja i Gusinja su u toku 1945. godine dobrovoljno radili nekoliko mjeseci na podizanju hidroelektrana u svojim mjestima. Nepostojanje dobrih planova uticalo je na obustavljanje ovih radova.³⁰ Najzamršeniji projekat je bio vezan za podizanje velike hidroelektrane na rijeci Obod, u Rijeci Crnojevića.³¹ Tu zamisao spriječio je inženjer Andrija Kažić, tehnički direktor FEP-a Crne Gore. Kažić je iznio niz primjedaba na Obradovićev izvještaj o podizanju hidroelektrane na Rijeci Crnojevića. Ukazao je da pregledani izvještaj ne sadrži niti jedan podatak o količini, padu i snazi vode. Naveo je da na Obodu postoji pad od oko 20 metara, da je minimalna količina vode ispod 0,5m³/sek, a ne 10m³/sek, kako mu je saopštio Obradović. Kažić je zaključio da Obradović nikada nije pravio hidroelektrane, te da mu se zbog načinjenih propusta ne može vjerovati. Predlagao je da se u Rijeci Crnojevića napravi manja hidroelektrana jačine 15 KS, a nikako veliko električno postrojenje koje bi usljed nepostojanja industrijskih objekata proizvodilo gubitke.

---

²⁸ DAC, f. Ministarstva industrije i rudarstva Crne Gore, fas. 1, Ministarstvo industrije i rudarstva Crne Gore – Ministarstvu industrije i rudarstva DFJ 2. VI 1945.

²⁹ DAC, f. Ministarstva industrije i rudarstva Crne Gore, fas. 1.

³⁰ DAC, f. Federalno električno preduzeće Crne Gore, fas. 3.

³¹ DAC, f. Federalno električno preduzeće Crne Gore, fas. 2.

Kažić nije u potpunosti odbacio ovu mogućnost. Naglasio je da će u slučaju izgradnje fabrike za konzerviranje ribe, FEP Crne Gore napraviti veću hidroelektranu na Rijeci Crnojevića.³² I zaista, poslije izvjesnog vremena napravljena je prva hidroelektrana na Obodu kod Rijeke Crnojevića. Puštena je u pogon u avgustu 1947. godine. Radovima je rukovalo Električno preduzeće Crne Gore. Na svečanosti povodom ovog događaja govorio je Andrija Kažić.³³

Elektrifikacija Jugoslavije poimana je od strane meritornog ministarstva kao fundament ukupnog industrijskog razvoja. Opšti plan elektrifikacije FNRJ donijet je početkom maja 1946. godine u Beogradu. Plan je predviđao program radova za period od devet godina. Interesantno je da Crna Gora i Makedonija nijesu bile obuhvaćene ovim projektom. To je izazvalo ogorčenje kod Vladimira Lazarevića, ministra industrije i rudarstva Crne Gore. Lazarević je 9. jula 1946. godine ukazivao Blažu Jovanoviću, predsjedniku crnogorske Vlade, na zapostavljenost Crne Gore u jugoslovenskom planu elektrifikacije. Ministra je posebno iritiralo to što je inženjer Jerić, glavni jugoslovenski planer, zanemario činjenicu da Crna Gora raspolaže ogromnim energetske izvorima. Čudila ga je i Jerićeva neobaviještenost pošto je elaborat o rudnim naslagama u Crnoj Gori bio pohranjen u Geološkom institutu pri Ministarstvu rudarstva Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ) u Beogradu. Da bi potkrijepio svoje stanovište, Lazarević je naveo i konkretne podatke. Preko njih je bila jasno uočljivo da se u Crnoj Gori nalazi skoro 112 miliona tona rezervi boksita, a da su ukupne rezerve ove rude u Jugoslaviji procijenjene na oko 239 miliona tona. Prema tome, u Crnoj Gori se nalazila gotovo polovina

---

³² Isto, Federalno električno preduzeće Crne Gore – Ministarstvu industrije i rudarstva Crne Gore 7. VI 1946.

³³ *Pobjeda*, br. 57, 27. VIII 1947.

jugoslovenskih rezervi boksita. To je bilo daleko više od rezervi ove rude u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, a pogotovo Slovenije, čije je bogatstvo boksitom procijenjeno na pet miliona tona. Srbija i Makedonija nijesu imale boksita.³⁴

Lazarević je pisao i o bogatstvu ostalih rudnih naslaga u Crnoj Gori, ističući da je njihova valjana eksploatacija moguća jedino uz upotrebu električne energije. Njen razvoj vidio je u iskorišćavanju nekoliko riječnih tokova. Bio je uvjeren da se najveća hidroelektrana može izgraditi na osnovu prebacivanja toka Tare u Moraču. Lazarevićeva projekcija uglavnom se zasnivala na onim podacima koji su bili dostupni u to vrijeme (planovi Deškovića i Pećinara), a bila je obogaćena i nekim novim pogledima. Crnogorski ministar je smatrao da se prevođenjem rijeke Zete, tunelom od Nikšića kroz Planinicu, takođe, može podići velika hidroelektrana. Još jedno takvo postrojenje, prema Lazarevićevom stajalištu, moglo se izgraditi i na rijeci Lim. Jetko je konstatovao da nijedna od potencijalnih elektrana nije bila predviđena u jugoslovenskom planu elektrifikacije. Argumentovano je govorio da planirana proizvodnja električne energije u Crnoj Gori od 9.000 KW, može poslužiti samo za električno osvjjetljenje i za male industrijske objekte. Zaključio je da bi u Crnoj Gori trebalo odmah pristupiti izgradnji velikih hidroelektrana. Njihova izgradnja omogućila bi i „hitno podizanje aluminijumske industrije u Crnoj Gori, i to u ovom prvom periodu a ne u periodu posle 1954. godine, kako to plan elektrifikacije FNRJ sačinjen po inž. Jeriću predviđa“. Na kraju je apelovao na crnogorskog premijera da ovom problemu posveti veliku pažnju i da ga predstavi nadležnim jugoslovenskim organima.³⁵

---

³⁴ DAC, f. Federalno električno preduzeće Crne Gore, fas. 2.

³⁵ Isto.

Ovaj Lazarevićev izvještaj ujedno predstavlja i skicu mogućeg industrijskog razvoja Crne Gore u poslijeratnom razdoblju. Iako predočena u opštim linijama, Lazarevićeva analiza bila je ozbiljna i odgovorna. Temeljala se na bogatstvu energetske izvora i afirmaciji privrednih interesa Crne Gore. Iz dostupne arhivske građe nije nam poznato stanovište predsjednika crnogorske Vlade na sugestije svog ministra industrije i rudarstva. Primjetno je da je Lazarević početkom 1947. godine izgubio ministarsko mjesto, ali razlozi njegove smjene nijesu nam dokučivi. Lazarević je u januaru 1947. godine obavljao funkciju pomoćnika ministra finansija u crnogorskoj vladi.³⁶

Zanemarivanje crnogorskih interesa u jugoslovenskom planu elektrifikacije ispoljilo se i na sastanku predstavnika federalnih električnih preduzeća koji je početkom oktobra 1946. godine održan u Zagrebu. Sastanku su prisustvovali najpoznatiji stručnjaci zaduženi za elektrifikaciju Jugoslavije. Izenađuje podatak da na ovoj konferenciji nije bila zastupljena Crna Gora niti njeno električno preduzeće, što je predstavljalo nedopustivu ravnodušnost crnogorskih vlasti. Interese Crne Gore, stručno i energično, protežirao je inženjer Miladin Pećinar. Tek na Pećinarovo insistiranje odobreno je da se podizanje hidroelektrane na Glavi Zete uvrsti u prvi državni plan elektrifikacije. Odbijena je, međutim, Pećinarova namjera da u jugoslovenski plan elektrifikacije uđe i izgradnja hidroelektrana Tara – Morača. Neprihvatanje ovog prijedloga obrazloženo je: „s motivacijom da Crna Gora nema potrebe za tolikom energijom i da nema gdje da je plasira“.³⁷ O toku i zaključcima konferencije u Zagrebu crnogorski FEP obavijestio je inženjer Radovan Petrović, direktor Hidrološkog instituta pri Ministarstvu građevina FNRJ u Beogradu. Petrović je od jula 1946. godine bio angažovan na

---

³⁶ Jovan Bojović, n. d., 147.

³⁷ DAC, f. Federalno električno preduzeće Crne Gore, f. 3.

izradi projekta za hidroelektranu Glava Zete i otuda njegova kooperativnost s FEP-om Crne Gore.³⁸

I odvijanje konferencije u Zagrebu eklatantno pokazuje da je ogroman hidroenergetski potencijal Crne Gore bio gotovo u cjelini marginalizovan prilikom koncipiranja jugoslovenskog plana elektrifikacije. Simptomatično je da je bagatelisan osnovni uslov za elektrifikaciju zemlje, pa samim tim i njen ukupni privredni razvitak. Jugoslovenski planeri očigledno su polazili od drugih premisa. Ekonomska razvijenost republika, veličina njihovih teritorija i broj stanovnika, po svoj prilici, određivali su obim državnog plana elektrifikacije. Kidričeva težnja za umanjnjem ekonomskog jaza između jugoslovenskih republika i usvajanje državnog plana elektrifikacije bili su, kad je u pitanju Crna Gora, u dubokom raskoraku.

Federalno električno preduzeće Crne Gore pokušavalo je da svoje aktivnosti pravovremeno oblikuje i tako spriječi pojave stihijnosti i dezorganizovanosti. Razmišljalo se o mnogim aspektima djelovanja. U planu rada za 1946. godinu, FEP je od nadležnih državnih organa zahtijevao bolju organizaciju transporta. Predlagao je da se, pored Kotora i Nikšića, jedan dio transporta obavi preko Plavnice, kako bi se redukovali saobraćajni troškovi. Stoga je trebalo osposobiti željeznicu između ovog mjesta i Podgorice. Planirano je da se rekonstruišu električne centrale u Ulcinju, Baru, Andrijevići, Plavu, Nikšiću, Budvi, Kotoru i Beranama. Nijesu se mogli popraviti pojedini kvarovi mreže u Podgorici. Predviđalo se podizanje hidroelektrana u Beranama, Glavi Zete, Ribnici (Podgorica), Šavniku i termoelektrane u Kotoru. Sredstva za ove radove trebalo je da se obezbijede iz državnog budžeta i preko zajmova Hipotekarne banke. Za renoviranje zgrada, mašina i instalacija dobijen je, na početku 1946, kredit u visini od 5.250.000 dinara. Za namjeravane

---

³⁸ Isto.

hidroelektrane na Glavi Zete i u Beranama, mašine su se morale nabaviti u inostranstvu.³⁹

Plan rada FEP-a Crne Gore za 1946. godinu, iz više razloga, pretrpio je velike promjene. Nerealnim se pokazalo podizanje hidroelektrana u Beranama i na Ribnici kod Podgorice i zato se od ovih namjera odustalo. Zahtjevi stanovnika iz više crnogorskih sredina za podizanjem elektrana, nagnali su rukovodstvo FEP-a da razmišlja i o opsežnijim poslovima. Nakon iscrpnijeg posmatranja terena, djelokrug aktivnosti FEP-a u 1946. godini bio je znatno proširen. Izvođeni su radovi na podizanju hidroelektrana u Plavu, Lijevoj Rijeci, Rijeci Crnojevića, Mušovića Rijeci kod Kolašina i na Slapu Zete. U pogon su 1946. godine puštene hidroelektrane u Šavniku i Plavu. Električno osvjetljenje napokon je obasjalo ova mjesta. Tu ugodnost prvi put su dobili i žitelji Bijelog Polja i Danilovgrada. U ovim gradovima podignute su termoelektrane.⁴⁰ Lokalno stanovništvo podnijelo je najveći teret u podizanju hidroelektrana. Podršku u stručnoj radnoj snazi i materijalu pružio im je FEP Crne Gore. Rukovođenje poslovima bilo je uglavnom povjereno inženjeru Andriji Kažiću.

Krajem 1946. godine u FEP-u Crne Gore bilo je 15 elektrana, od toga 11 termoelektrane, dok su 4 postrojenja koristila snagu vode. Jačina ovih električnih centrala iznosila je oko 1.562 kilovata. Termoelektrane su proizvodile 1.213 kilovata, a hidroelektrane svega 349 kilovata.⁴¹ Ukupna snaga crnogorskih elektrana bila je u poređenju sa slovenačkim postrojenjima manja čak 442 puta, a sa makedonskim oko 17 puta.⁴² I pored uložениh napora,

---

³⁹ DAC, f. Ministarstva industrije i rudarstva Crne Gore, fas. 3.

⁴⁰ DAC, f. Federalno električno preduzeće Crne Gore, fas. 3 i fas. 4.

⁴¹ DAC, f. Federalno električno preduzeće Crne Gore, fas. 3.

⁴² Slobodan Milić, *Posleratni period elektrifikacije Srbije*, u: *Vek elektrike 1893-1993*, Beograd 1993, 67.

FEP Crne Gore je 1946. godine plaćao danak nedostatku kadrova, nemanju adekvatnog materijala, očajnim saobraćajnim komunikacijama. Ti hendikepi manifestovali su se u čestim promjenama planiranih radova i umanjivanju njihovog intenziteta. Odricanje i zanos običnih ljudi, te stručnost i posvećenost nekoliko inženjera, nijesu mogli kompenzirati sistemske propuste i loše historijsko nasljeđe.

Uobličavanje plana elektrifikacije Crne Gore za 1947. godinu bilo je karakteristično po opreznijem i svestranijem pristupu. Kvalitet predviđenih radova zavisio je od mišljenja stručnjaka iz raznih oblasti. Stoga su angažovani građevinski i elektroinženjeri, hidrolozi i geolozi, koji su u toku 1946. iznosili svoja zapažanja o podizanju elektrana u Crnoj Gori. Većina ovih stručnjaka bila je iz drugih jugoslovenskih republika (Slovenije, Srbije i Hrvatske). Najdetaljnije se ispitivao teren predviđen za izgradnju hidroelektrana na Slapu i Glavi Zete.⁴³

Inženjer Andrija Kažić planirao je još ambicioznije poduhvate. Kažić je procjenjivao da bi se velike hidroelektrane mogle izgraditi na sljedećim lokalitetima: potez Nikšićko polje – Bjelopavlićka ravnica, potez Tara – Morača, rijeka Bistrica kod Berana, Zlorečica kod Andrijevice, rijeka Bistrica kod Bijelog Polja i rijeka Cijevna kod Podgorice. Bio je uvjeren da se u Nikšićkom polju, te na rijekama Tari i Bistrici, mogu stvoriti veliki akumulacioni bazeni u cilju korišćenja vodene energije.⁴⁴ Smatrao je da bi izgradnja hidroelektrana na Zlorečici i Bistrici, pored električnog osvjetljenja, davala i veliku energiju za valjanu eksploataciju šumskog bogatstva na ševeru Crne Gore.⁴⁵ Kažićeva projekcija, i pored toga što većina planiranih hidroelektrana nije izgrađena, predstavlja prvi ozbiljniji pokušaj iskorišćavanja hidroenergetskog potencijala Crne Gore.

---

⁴³ DAC, f. Federalno električno preduzeće Crne Gore, fas. 3 i fas. 4.

⁴⁴ DAC, f. Federalno električno preduzeće Crne Gore, fas. 3.

⁴⁵ DAC, f. Federalno električno preduzeće Crne Gore, fas. 2.

Finansijska podrška jugoslovenske Vlade odredila je plan investicija i opseg radova na elektrifikaciji Crne Gore u 1947. godini. Radovi su izvođeni na podizanju sljedećih postrojenja i mreža: hidroelektranama na Slapu Zete, Rijeci Crnojevića, Mušovića Rijeci i Lijevoj Rijeci, termoelektranama u Kotoru, Petrovcu i Žabljaku, trafostanicama u Titogradu i Tivtu, dalekovodima Titograd – Nikšić, Herceg Novi – Ulcinj, Kotor – Lepetani, razvodnim mrežama Baošići – Kamenari i Prčanj – Stoliv. Vrijednost ovih radova iznosila je 33.300.000 dinara. Jedino je za termoelektranu u Petrovcu postojao plan rada, dok su ostale elektrane građene na osnovu napravljenih skica.⁴⁶

Završetak obnove značio je prelazak na plansku privredu, tj. državno-plansku industrijalizaciju koju je KPJ odredila kao strategijsko-razvojni put Jugoslavije. Skupština FNRJ usvojila je 28. aprila 1947. godine „Zakon o petogodišnjem planu razvitka narodne privrede FNRJ u godinama 1947-1951“. Donošenje plana u formi zakona impliciralo je njegovo sprovođenje. Pored ostalog, planirano je da se za potrebe elektrifikacije zemlje izvrše investiciona ulaganja od 30 milijardi dinara. Predviđeno je da proizvodnja električne energije u Jugoslaviji u 1951. godini bude povećana na 4,35 milijardi kwh, odnosno četiri puta više nego u 1939. godini, a potrošnja po stanovniku dostigne nivo od 272 kwh godišnje prema 71 kwh u 1939. godini.⁴⁷ Tome cilju, iz Crne Gore, ponajviše je trebalo da doprinese izgradnja hidroelektrane „Glava Zete“ koja je proglašena objektom od opštedržavnog (kapitalnog) značaja.⁴⁸ Zanimljivo je da je predviđeni stepen industrijalizacije Crne Gore bio primjetno niži od učešća njenog stanovništva u ukupnom stanovništvu Jugoslavije, što je u manjoj mjeri bio slučaj i sa Srbijom i

---

⁴⁶ DAC, f. Ministarstva industrije i rudarstva Crne Gore, fas. 4.

⁴⁷ Službeni list FNRJ, br. 36, 1947.

⁴⁸ DAC, f. Federalno električno preduzeće Crne Gore, fas. 4.

Makedonijom. Planirani udio industrijske proizvodnje Crne Gore u ukupnoj industrijskoj proizvodnji Jugoslavije trebalo je da 1951. godine bude 0,9%, a procenat njenog stanovništva iznosio je 2%.⁴⁹

Ovaj debalans nije zabrinuo ni najautoritativnije crnogorske političare. Nije bilo ni želje za njegovo prepoznavanje. To pokazuje i tok šednice crnogorske Skupštine od 10. jula 1947. godine, na kojoj je usvojen Zakon o petogodišnjem planu privrednog razvitka Crne Gore. Govor predsjednika Vlade Blaža Jovanovića predstavljao je mješavinu jugoslovenskog zanosa i hipnotičkih obećanja o privrednom usponu Crne Gore. Jovanović je naglasio da „industrijalizacija i elektrifikacija Jugoslavije otklanja i našu privrednu zaostalost i stvara sve uslove za brzo ekonomsko podizanje naše Republike“.⁵⁰ Mnogo konkretniji u izlaganju bio je Jefto Šćepanović, predsjednik Planske komisije Crne Gore. Šćepanović je obećao i podizanje novih elektrana, izradu dalekovodne mreže u dužini od 340 kilometara, sa potrebnim transformatorskim stanicama i lokalnom razvodnom mrežom, te

---

⁴⁹ Udio industrijske proizvodnje Hrvatske predviđen je da 1951. godine bude 25,5%, dok je procenat njenog stanovništva iznosio 24, a za Sloveniju čak 18,57% prema procentu stanovništva od 9. Za Bosnu i Hercegovinu predviđeno je učešće u ukupnoj industrijskoj proizvodnji Jugoslavije od 16,7% prema procentu stanovništva od 16, za Srbiju od 32% iako je udio njenog stanovništva u jugoslovenskom iznosio 42% i za Makedoniju od 6,3% prema procentu stanovništva od 7%. Marija Obradović, n. d., 70-71.

Interesantno je da je u Prvom petogodišnjem planu razvitka privrede FNRJ naglašena potreba za umanjnjem neravnomjernosti u ekonomskom razvitku jugoslovenskih republika. Te se intencije, jugoslovenski planeri nijesu dosljedno pridržavali. Najupečatljiviji primjer te nedosljednosti manifestovan je prema Crnoj Gori.

⁵⁰ Rad Skupštine Crne Gore 1945-1950, priredili Čedomir Perović i Nevenka Ilić, Titograd 1986, 436.

snabdijevanje električnom energijom mnogih potrošača – industrijskih i zanatskih objekata i, tek na kraju, stanovništva u gradovima i selima.⁵¹

Crnogorski plan petogodišnjeg razvitka predviđao je izgradnju elektrana republičkog i lokalnog značaja ukupne snage 5.000 kw, povećane proizvodnje električne energije od 750.000 kwh u 1946. godini na 12 miliona kwh u 1951. godini, tj. 16 puta više, izradu mreže dalekovoda, uvođenje dispečerske službe. Za realizaciju ovih zadataka trebalo je investirati 680 miliona dinara.⁵²

Detaljnija razrada ovog plana podrazumijevala je izgradnju osam hidroelektrana (Glava Zete, Rijeka Mušovića, Slap Zete, Bijelopoljska Bistrica, Cijevna, Ljutica (kod mosta na Tari, između Žabljaka i Pljevalja), Rijeka Crnojevića i Lijeva Rijeka), renoviranje tri hidroelektrane (Šavnik, Andrijevića i Plav) i podizanje 13 novih termoelektrana (Pljevlja I i II, Kotor, Petrovac, Kolašin, Bijelo Polje, Žabljak, Berane, Gusinje, Titograd, Cetinje, Danilovgrad i Bar). Pažnja je bila usmjerena i na razvoj prenosne i distributivne mreže. Planirana je izrada 15 dalekovoda i 65 trafostanica.⁵³

Postavljeni zadaci bili su očito ambiciozni. Dijelom su se temeljili i na iskustvu stečenom u razdoblju obnove i izgradnje. Efekti elektrifikacije Crne Gore (1945-1947) nijesu bili impresivni, kako ih je ondašnja štampa prikazivala, ali ipak su ostali zapaženi. Krajem 1947. u Crnoj Gori su funkcionisale 22 elektrane. U pogonu je bilo pet hidroelektrana (Podgor, Rijeka Crnojevića, Šavnik, Andrijevića i Plav) i 17 termoelektrana (Ulcinj, Bar, Petrovac, Budva, Tivat, Kotor, Risan, Baošići, Herceg Novi, Cetinje, Titograd, Danilovgrad, Nikšić, Kolašin,

---

⁵¹ Isto, 451.

⁵² Isto, 496.

⁵³ DAC, f. Glavne direkcije elektroprivrede Crne Gore, fas. 25, Plan elektrifikacije Crne Gore 1947-1951.

Bijelo Polje, Berane i Pljevlja). Više crnogorskih varoši i gradova prvi put je dobilo električnu rasvjetu. Električno osvjjetljenje imalo je na početku juna 1947. i jedanaest sela u Crnoj Gori.⁵⁴ Zato ne možemo prihvatiti konstataciju iz jednog članka u *Pobjedi* da je 1948. godine elektrificirano prvo selo u Crnoj Gori.⁵⁵ Nazirale su se i konture prenosne mreže. Prvi dalekovod u poslijeratnom razdoblju izrađen je 1946. godine na potezu Cetinje – Višnjica. Projektant ovog zahvata bio je inženjer Vinko Petrić, koji je u junu 1946. iz Slovenije stigao u Crnu Goru.⁵⁶

Uočljivi rezultati u elektrifikaciji Crne Gore (1945-1947) predstavljali su izvjestan pomak, ali nijesu mogli, za samo dvije godine, otkloniti negativno istorijsko nasljeđe. Bez izgrađenog sistema i razgranate prenosne mreže, crnogorske elektrane su predstavljale mala i izolovana „ostrva“. Pokrivale su potrošnju na lokalnom području. Njihova energija pretežno se upotrebljavala za električnu rasvjetu, a manjim dijelom i za rad mašinskih i stolarskih radionica. Znatno veći konzum električne energije bio je predviđen u Prvom petogodišnjem planu donesenom 1947. godine. Realizacija zadatah ciljeva uveliko je zavisila od materijalne podrške jugoslovenske vlade. Ona je imala i svoje limite. Savezni centar konstantno je upućivao finansijsku pomoć Crnoj Gori u periodu obnove, ali nije bio spreman da jače podstakne iskorišćavanje njenih energetske izvora. Ta rezervisanost je proisticala na neutemeljenim i ovlašnim analizama jugoslovenskih planera. Bagatelisanje ogromnog hidroenergetskog potencijala Crne Gore, najuvjerljivija je potvrda njihovih predrasuda o nemogućnosti adekvatnijeg privrednog zamaha najmanje jugoslovenske republike.

---

⁵⁴ DAC, f. Ministarstva industrije Crne Gore, fas. 39.

⁵⁵ *Pobjeda*, br. 14, 18. I 1949, J. Savović, *Polje – prvo elektrificirano selo u Crnoj Gori*.

⁵⁶ DAC, f. Federalno električno preduzeće Crne Gore, fas. 5.